

3. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, 3-е изд. – 2008. – 688 с.
4. Воробйова І. В. Сучасні підходи до автоматизації професійного психологічного відбору кандидатів на військову службу у Внутрішні війська МВС України / І. В. Воробйова, Я. В. Мацегора, А. А. Побережний, С. А. Горелишев // Честь і закон. – № 4 – 2010 С. 42–46
5. Гусева К. Правовий аналіз кадрової політики Служби Безпеки України та шляхи її удосконалення / К. Гусева // Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука"2013» : у 5 т. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Т. 4. – с. 109–112.
6. Концепція кадрової політики в Збройних силах України: затверджена наказом Міністра оборони України 27.11.2007 р. № 659. – К. : МОУ, 2007. – 35 с
7. Костин А. Н. Многоуровневость психической регуляции как одно из оснований развития психодиагностики / А. Н. Костин, Ю. А. Голиков // Психологический журнал. – 2010. – т. 31, – № 3 – С. 58–72
8. Медвідь А. П. актуальні проблеми розвитку кадрової політики в Збройних Силах України / А. П. Медвідь // Електронне наукове видання ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ. Збірник наукових праць Випуск 8 2011 Режим доступу http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2011_8/zmist/R_3/02Medvid.pdf Назва з екрану.
9. Наказ Міністра оборони України № 336 від 29. 06. 2010 р «Про затвердження Положення про організацію військово-соціологічних, соціально-психологічних та психологічних досліджень у Збройних Силах України»
10. Общая психодиагностика / под ред. А. А. Бодалёва, В. В. Столина. – Спб. : Речь, 2006. – 440 с
11. Шама І. В. Психологічна діагностика професійної придатності управлінських кадрів Державної прикордонної служби України засобами комп'ютерних технологій // Автореф. дис. ... канд. психологічних наук за спеціальністю 19.00.19 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2009. – 18 с.

УДК 59.07.

Макаренко С., к. психол. н., доцент, доцент кафедри практичної психології, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

МЕТОДИ І СПОСОБИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

У статті досліджено розуміння психологічного захисту в психологічній науці, розкрито його сутність і зміст, а також висвітлено методи і способи здійснення психологічного захисту особистості в умовах екстремальних ситуацій.

Ключові слова: заперечення, придушення, раціоналізація, витіснення, проєкція, деперсоналізація, відчуження, ідентифікація, компенсація, сублімація, катарсис, регресія.

В статті досліджено розуміння психологічної захисти в психологічній науці, розкрито її сутність і зміст, а також освітлено методи і способи здійснення психологічної захисти особистості в умовах екстремальних ситуацій.

Ключові слова: отрицание, подавление, рационализация, вытеснение, проекция, депersonализация, отчуждение, идентификация, компенсация, сублимация, катарсис, регрессия.

Постановка проблеми. Формування психологічної готовності особистості до роботи в умовах екстремальних ситуацій базується на концепції створення психологічного комфорту, тобто досягнення такого стану, при якому виникає відповідність засобів і умов праці функціональним можливостям працівників.

Серед форм та методів планування заходів формування готовності особистості до діяльності в умовах екстремальних ситуацій пропонується один з його напрямів – протидія та захист від маніпулятивного психологічного впливу.

З накопиченням життєвого досвіду в людини формується система, яка виконує роль «огорожі» внутрішнього захисту від інформації, що може зруйнувати її душевну рівновагу.

Механізм захисту здійснюється через «цензуру», яка як вартовий на посту, інспектує все, що знаходиться на вході до свідомості, ретельно контролюючи кожен у відповідь душевний рух, і не пропускає – відсіває небезпечні сигнали. Роль фільтра при цьому виконують рівні самоповаги. Внаслідок цього особистість повинна вміти виробити методи і способи, здійснення свого психологічного захисту від негативних впливів і забезпечення психічної рівноваги [6]. Саме тому психологічний захист – нормальний, постійний механізм людської психіки.

Мета дослідження – охарактеризувати методики дослідження захисних механізмів та розглянути їх переваги й недоліки при формуванні особистістю свого психологічного захисту в умовах екстремальних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Об'єкт дослідження – психологічний захист особистості. Предмет дослідження – виявити особливості використання особистістю психологічного захисту в умовах екстремальних ситуацій.

Аналіз наукової літератури показує, що ситуація з вивченням психічних захистів подібна до відомої притчі про трьох сліпих і слона, коли кожен з них, доторкнувшись до певної частини слона – вуха, ноги та хвоста, несамо-вито доводив, що той подібний до ковдри, стовпа та мотузки відповідно. Такий стан справ можна пояснити надзвичайною різноманітністю та поліфункціональністю захисних механізмів особистості, їх безсвідомою природою та відсутністю методу, який би дозволяв вивчати все це розмаїття в комплексі.

Функцію «психологічного захисту» в більшості літературних джерел описано як ряд специфічних прийомів, які використовує особистість для того, щоб знизити рівень неприємних переживань. Психологічний захист має допомогти людині зберегти душевну рівновагу [4].

На думку Т.С. Яценко, провідну роль у формуванні механізму психологічного захисту відіграє «ідеалізоване «Я». Саме воно визначає систему очікувань, як саме сприйматимуть суб'єкта його партнери у спілкуванні. При

цьому вся система психологічного захисту спрямована на те, щоб ці очікування виправдалися.

Т.С. Яценко вибудовує таку структуру психологічного захисту:

- 1) спрямованість, пов'язана з виявленням особливостей «ідеалізованого «Я» суб'єкта;
- 2) мета, пов'язана із виявленням специфіки механізму психологічного захисту;
- 3) цінності, які є головними для функціонування захисту;
- 4) засоби, тобто сукупність технік захисту;
- 5) результати, які отримано як результат використання певної техніки психологічного захисту для досягнення визначеної раніше мети. Всі ці елементи, як доводить дослідник, дуже тісно пов'язані між собою та об'єднані в певну ієрархічну систему. При цьому головним компонентом, який виконує функцію їх організатора, є «ідеалізоване «Я» [11].

На думку В.Л. Зливкова, зміст феномена психологічного захисту в тому, що він є захистом особистості від усвідомлення неприємних висновків, тобто неприємні висновки витісняють у підсвідоме [2]. Отож, психологічний захист пов'язують із підсвідомим.

Зарубіжні вчені Р. Урсало, С. Зоненберг і С. Лазар при розкритті динамічної терапії описують такі механізми захисту як витіснення, заперечення, переміщення, виклик зворотного почуття, придушення, інтенсифікація з агресором, аскетизм, інтелектуалізація, ізоляція ефекту, регресія та сублимація [3].

На думку вчених, до компенсаторних засобів психологічного захисту відносять:

- неусвідомлене, але сильне бажання знищити переживання, які травмують особистість, замінивши їх потім на комфортніші;
- переміщення неприємних переживань з рівня свідомості на рівень підсвідомого;
- емоційне «придушення» критики ззовні.

Вони стверджують, що психологічний захист відбувається на основі дії окремих захисних механізмів, які утворюють цілісну систему психологічних бар'єрів. Інформація, що становить для людини небезпеку різного роду, тобто в різній мірі є загрозливою для уявлення про себе, проходить цензуру неоднаково. Найбільш небезпечна відхиляється вже на рівні сприйняття, менш небезпечна – сприймається, а потім частково трансформується.

Щоденно кожен з нас використовує психологічний захист, іноді навіть не усвідомлюючи цього. У психологічній літературі по-різному виокремлюють різновиди психологічного захисту. Так, Ф.Б. Басін зазначає, що всі спроби класифікувати різновиди психологічного захисту пов'язані з процесом психологічної переробки високоемоційного переживання [2]. Проте Т.С. Яценко вважає, що психологічний захист порушує загальну захищеність «Я», оскільки віддаляє суб'єкта від реальності, спотворюючи причину конфлікту [13].

Найбільш фундаментальні основи у розробку, аналіз та обґрунтування методів вивчення психічних захистів та інших психічних структур несвідомого заклала А.Фрейд. Її детальний аналіз особливостей вивчення психічного

захисту за допомогою різних психоаналітичних методик і до сьогодні слугує в якості довершеного прикладу та орієнтиру.

Серед найбільш поширених різновидів **психологічного захисту** виділяють: заперечення, придушення, раціоналізацію, витіснення, проекцію, деперсоналізацію, відчуження (ізоляція), ідентифікацію, компенсацію (заміщення), сублімацію, катарсис, регресію, реактивне утворення.

Аналіз різних видів психологічного захисту свідчить, що не всі вони врівноважують людину через відторгнення, повністю або частково, неприйнятної нової інформації. Деякі з них (ідентифікація, катарсис і сублімація) сприяють залученню частини цієї нової інформації до власної системи цінностей, модифікують модель світу і, таким чином, унеможливають конфлікт між «хочу» і «можу». Розглянемо і розкриємо психологічну суть кожного [8].

Заперечення полягає у прагненні уникнути нової інформації, несумісної з тими уявленнями про себе, що склалися. Тому, ігноруючи потенційно тривожну інформацію, людина просто ухиляється від неї. Тут людина створює ніби бар'єр, розташований безпосередньо на вході до системи, яка сприймає таку інформацію. Цей бар'єр не допускає туди небажану інформації, при цьому вона незворотно втрачається. Отже, заперечення призводить до того, що певний зміст ні відразу, ні згодом не зможе потрапити до свідомості.

Придушення виявляється у блокуванні неприємної, небажаної інформації – під час її переходу або зі сфери сприймання до пам'яті, або з пам'яті до свідомості.

Раціоналізація – це пошук помилкових підстав, коли людина не ухиляється від зіткнення із загрозою, а нейтралізує її, інтерпретуючи безболісним для себе способом.

Витіснення пов'язане з уникненням внутрішнього конфлікту через активне вилучення зі свідомості (забування) не інформації про те, що трапалося загалом, а лише справжнього, але неприйняттого мотиву своєї поведінки.

Проекція як різновид психологічного захисту пов'язана з несвідомим перенесенням неприйнятних власних відчуттів, бажань і прагнень на інших.

Ідентифікація виявляється в тому, що людина неусвідомлено ототожнює себе з іншою людиною, переносить на себе бажані відчуття та якості.

Деперсоналізація – це позбавлення індивідуальності інших людей, яких розглядають лише як носіїв соціальних ролей: діти, батьки, викладачі, керівники тощо.

Психологічний захист як **відчуження** виявляється у формі ізоляції, відособлення всередині свідомості особливих зон, пов'язаних із травмуючими чинниками. У разі виникнення розщеплення, дисоціації мислення людини (за локальними суб'єктивними оцінками) стає відчуженим. Психологічний захист у вигляді **заміщення** полягає в усуненні нестерпної ситуації через перенесення реакції з «недосяжного» об'єкта на «досяжний», або через заміну неприйнятної дії на допустиму. Завдяки такому перенесенню спадає напруження, створене незадоволеною потребою.

Катарсис як психологічний захист пов'язаний з такою зміною цінностей, яка зумовлює ослаблення впливу травмуючого чинника. Для цього як по-

середника іноді залучають якусь зовнішню глобальну систему цінностей, порівняно з якою ситуація, що травмує людину, втрачає своє значення.

Сублімація – процес, який веде до переорієнтації реагування з нижчих, рефлексорних форм на вищі, довільно керовані і спрямовані на розрядження енергії інстинктів в інших (не інстинктивних) формах поведінки.

Реактивне утворення як різновид психологічного захисту полягає в заміні моделі поведінки або почуття такими, що є діаметрально протилежними справжнім бажанням. Це реальна і, звичайно, підсвідома інверсія бажання.

Регресія як різновид психологічного захисту полягає в поверненні до більш раннього рівня розвитку або більш спрощеної, більш дитячої манери самовираження. Регресія є способом зменшення тривоги шляхом відмови від реалістичного мислення на користь діям, які зменшили тривогу в минулому.

У різних видах психологічного захисту використовуються різні методи, способи і прийоми. Вважають, що найголовнішим у дії психологічного захисту є зниження об'єктивності значущості факту, який травмує психіку. При цьому бажання захистити себе від чинників, які негативно діють на психіку, виявляються на свідомому та несвідомому рівнях.

В нашому випадку це особливості функціонування різновидів психічного захисту. Ми спробуємо проаналізувати окремі методи дослідження психічних захистів з точки зору врахування вищеназваних чинників та активності «Я» у психодіагностичному процесі.

Для формування особистістю психологічного захисту в умовах екстремальних ситуацій вона має навчитися застосовувати ряд методів, способів і прийомів. Одним з таких прийомів є *втеча від даної ситуації*. Особистість відходить від травмуючих ситуацій. Є люди, які загалом схильні до втечі від складної чи важкої ситуації. У важких обставинах вони переїжджають, емігрують або, як вияв цієї самої стратегії, – прагнуть відсидітися, перечекати, не вступати в конфлікти. Наявна при цьому тенденція ухилення, «втечі» у хворобу, роботу, самотність.

Вчені доводять, що відомим способом ухилення від своїх професійних обов'язків є *активна суспільна й політична діяльність* (люди, успішні у професії, менш завзяті в цих прагненнях).

Іншим прийомом психологічного захисту є *пошук «мішені»*. Зіткнувшись із труднощами, людина відчуває внутрішній дисонанс, незадоволення собою, у неї зростає тривожність. Вона не усвідомлює, що все це вияви внутрішнього конфлікту, який виникає. Внаслідок цього людина шукає допомоги та обирає «мішень» – людину, на яку можна перекинути свої проблеми, спрямовуючи на неї позитивні й негативні спонукання.

«Мішень» – це не будь-яка людина, а така, що здатна виконати кілька функцій: у той чи інший спосіб підвищити упевненість іншої особи в собі та стійкість до життєвих негараздів. На неї переносять усі проблеми. При цьому відбувається обілення себе і очорнення мішені. Якщо ухилення і втеча знаменують небажання визнавати існування проблеми, то пошук мішені виявляє потребу зважити і, можливо, навіть обговорити труднощі, вже частково визнані. Тепер людина, відчуваючи внутрішнє неблагополуччя, шукає опору зовні й обирає мішень, на яку можна звалити свої проблеми [6].

Метод підвищення самооцінки теж вимагає розширення меж «Я» до включення в них мішені, але не з метою скинути на неї свої помилки і недоліки, а для перенесення з «мішені»- ідеалу на себе або окремих, прекрасних якостей, або повної сукупності її властивостей (ідентифікація). Тут подолання потрібне тільки в разі неспроможності ідеалу. В. Франкл неодноразово підкреслював, що, приймаючи людину такою, якою вона є, ми робимо її гіршою; приймаючи ж її такою, якою вона має бути, допомагаємо їй стати саме такою в майбутньому [5].

Спогади про успішне подолання труднощів піднімають людину у власних очах і допомагають їй відчутти себе впевненіше («Я вже робив це раніше. Я здатний робити такі речі. Я зроблю це і тепер!»). У цьому випадку людина авансує себе довірою, а це сприяє приливу нових сил. Часом непоганим засобом оберекти себе від відчуття страху і провини та підтримати свій позитивний образ є **прийом виявлення праведного гніву**.

Механізм цього прийому обумовлений тим, що гнів не сумісний зі страхом. Тим, хто страждає від своїх помилок, корисно мати на увазі, що не завжди слід витратити сили на усунення своїх недоліків, краще розвивати свою гідність.

Людина періодично переживає конфлікт, а іноді й псевдоконфлікт, коли суперечності між звичайною поведінкою людини (до вияву захисту) і тією, що знову з'явилася, вказують на розрив між рішенням, свідомо ухваленим, і прихованими за ним почуттями. Для того щоб позбутися неприємного стану, пов'язаного з конфліктом, можна: **відмовитися від бажання**, несумісного з позицією виробленої раніше установки; **набути нових знань**, які створюють суттєву перевагу однієї позиції й які, таким чином, ліквідують конфлікт.

Як відомо, причиною конфлікту може бути також неадекватність самооцінки. У такому разі важливо враховувати, завищеною вона є чи заниженою. Надмірно завищена самооцінка, особливі вимоги до особи поєднуються, як правило, з недооціненням або цілковитим ігноруванням (запереченням) об'єктивних умов і вимог оточуючих.

Психологічний захист також виявляється в зміні розподілу відповідальності, а рівноваги досягають, знижуючи свою відповідальність і підвищуючи її в усіх інших. Наприклад: «Для заняття творчістю потрібні особливі здібності, а в мене їх немає». Або: «Усе це правильно, але мені вже пізно починати». Деколи в такій ситуації вона відкладає справу на невизначений термін і занурюється в підготовчі заходи: «Сім разів відміряй -- один раз відріж!», «Поспішай поволі!», «Спершу треба знайти найефективніший підхід до завдання». Псевдорозумність цього аргументування посилює те, що в інших обставинах та сама людина вважає, що вона є вельми здібною.

Прийомом психологічного захисту також є **формування нового образу «Я»**. Демонструючи «нову» логіку, людина починає усвідомлено або підсвідомо формувати в оточуючих нове уявлення про себе, випереджаючи їх негативну оцінку своєї поведінки або своєї пасивності. Такий прийом психологічного захисту як використання **«символів і фетишів»** полягає в символічних актах, які поступово замінюють реальність. Наприклад, з'являються описи дії замість здійснення самої дії, міркування на зразок: «Якби я мав...», «Якби я

міг...» про дії поза реальними умовами. Або коли людина гнівається, то вона може довести свій стан до певною мірою неповноцінності.

Метод психологічного захисту *«регулювання висоти бар'єрів»* полягає в нейтралізації захисних механізмів трьома способами: 1) знизити значущість травмуючого чинника («Тепер, у нових обставинах, я дивлюся на це по-іншому»); 2) підвищити самооцінку, щоб на її фоні вплив травми був менш болісним («Для мене це не має великого значення»); 3) знизити значущість невдалих вчинків і дій, тобто змінити систему цінностей так, щоб якась подія опустилася в ієрархії переваг, стала особисто для неї менш значущою («Не дуже й хотілося»).

Одним з методів, що сприяє зниженню внутрішнього напруження, є виявлення реального масштабу травмуючої події – *зіставивши її з головними життєвими цінностями*. Під час такого зіставлення людина усвідомлює, що подія, яка її пригнічує, не торкається її основних життєвих цінностей, то захист стає менш актуальним і його можна навіть усунути. Ряд психотравмуючих ситуацій людини пов'язаний з неможливістю (через несприятливі обставини) одержати бажане відразу, зараз, негайно. Для цього використовують метод, який називається *«відкладанням досягнення мети»*. Тут потрібно розумно здійснити аналіз ієрархії цілей і засобів, тоді обсяг відомостей про несприятливі обставини можна сприймати як відтермінування виконання бажань, а неприємності – як побічні події й випадкові епізоди дорогою до них.

Саме для підвищення самооцінки людини, яка потрапила у важку ситуацію, доцільно її похвалити, підняти у власних очах. Рекомендовано також використати такий метод як *«переоцінка цінностей і впорядкування ієрархії пріоритетів»*. Це створює необхідні умови для подолання внутрішнього опору, відновлення працездатності й можливості насолоджуватися. При цьому змінюються способи реакції на труднощі. Замість типових для невдач «От якби...», «Так, але...», можна сказати: «Спасибі, що хоча б...» – тобто з'являються вислови, характерні для осіб, здатних вдало розв'язувати свої проблеми. Така людина вже готова сказати: «Тепер я знаю, як зробити це правильно».

Спосіб «відмови від непохитності своїх позицій». Цей спосіб спирається на прийоми, що виключають необхідність втручання захисту за типом витіснення. Результат досягається за допомогою пом'якшення і коректування надмірно жорстких вимог системи цінностей, для збільшення різноманітності прийнятних стратегій поведінки.

Уявлення людини про свою нездатність виправити ситуацію, що склалася, про неможливість активно втрутитися в неї, зумовлює зниження самооцінки, що само по собі провокує подальше поглиблення переживань, створюючи відчуття втоми, самотності, покинутості та пригніченості. За таких обставин варто використати метод *«переконання й навіювання»*.

Для реалізації методів переконання й навіювання доцільно діяти опосередковано. Тут можна використати ряд способів, таких як *«обхід»*, *«через себе»*, *«побічна критика»* та ін. Наприклад, нову інформацію краще сприймають через коментарі, а не через прямі твердження.

Існують різні способи нейтралізації захисту, пов'язаного з очікуванням несприятливого ставлення до себе. Наприклад, можна подати помилки співрозмовника як властиві собі або частково виправдати їх тощо.

Випередження як спосіб психологічного захисту. Цей спосіб ґрунтується на попередженні появи станів страху і безпорадності, які неодмінно викликають втручання захисту – витіснення або придушення і, як наслідок, деформацію сприйняття і поведінки.

До психотерапевтичних методів емоційного розвантаження при формуванні особистістю свого психологічного захисту в екстремальних умовах слід скористатися методом **«хобі-терапія»**, який полягає в оперативному віддаленні від афектогенної ситуації.

Як різновид запропонованого методу можна використати прийом **«Стався до «цього» з гумором, іронією і сміхом»**, що полягає в гумористичному ставленні до події, у само висміюванні того, що викликало тривогу. Сміх – це переживання відчуття переваги і спосіб зняти напруження. Іронія – це можливість вийти зі стану самопригнічення, відсторонитися і сприйняти ситуацію як є не зовсім своєю, подивитися на неї з боку, очима стороннього. Одним із продуктивних інструментів розслаблення за допомогою гумору є **анекдот**.

У змісті анекдоту вивільняються такі значення, які інакше зажадали б істотних інтелектуальних зусиль. Оминаючи цензуру, анекдот вивільняє енергію, пов'язану у процесі впровадження захисту.

До одного з найдієвіших методів психологічного захисту слід віднести **сповідь**. Дотримання релігійних обрядів – молитва, сповідь, причастя, очищує і відпускає гріхи, пом'якшуючи біль, знижує імовірність рецидивів.

Висновки. Щоденно у процесі життєдіяльності особистість отримує не лише позитивну психоенергію, але й негативну, яка її руйнує. Результати психологічного дослідження дозволили стверджувати наступне, що за допомогою ряду методів, способів і прийомів психологічного захисту людина може змінити, скорегувати свою ієрархію цінностей, упорядкувати поведінку відповідно до зміненої шкали цінностей, спробувати створити інше уявлення про себе, свій новий образ, а також захистити себе від негараздів суспільного, професійного та особистого життя. Отриманий досвід дозволить особистості використовувати різні способи і прийоми психологічного захисту, або вдосконалювати вже існуючі їх форми, для забезпечення душевного благополуччя в умовах екстремальних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бассин Ф. В. Проблема психологической защиты / Бассин Ф. В., Буракова М. К., Волков В. Н. // Психол. журнал. – 1988. – Т.9. N 37. – С. 78–86.
2. Зливков В. Л. Почую лише те, що схочу, або декілька слів про психологічний захист / В. Л. Зливков // Людина і світ. – 1990. – №3. – С. 22–28.
3. Урсало Р., Зоненберг С. и др. Сопротивление и защита // Тайни сознания и бессознательного : [хрестоматия / сост. К. В. Сельнокю]. – Мн. : Харвест, 1998. – С. 450–464.
4. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу / пер. с франц. Н. С. Автономовой. – М. : Высш.шк., 1996. – 623с.
5. Лобзин В. С., Решетников М. М. Аутогенная тренировка : (справочное пособие для врачей) / В. С. Лобзин, М. М. Решетников. – Л. : Медицина, 1986. – 280 с.

6. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури : [навчальний посібник для вищої школи] / Максименко С. Д. – К. : Наукова думка, 1998. – 226 с.
7. Смирнов И. Психотехнологии : Компьютерный психосемантический анализ и психокоррекция на неосознаваемом уровне / Смирнов И., Безносюк Е., Журавлёв А. – М. : Издательская группа «Прогресс-Культура», 1995. – 416 с.
8. Собчик Л. Н. Метод портретных выборов / Адаптированный тест восьми влечений Сонди / Собчик Л. Н. – М. : Ин-т прикладной психологии РФ, 1993. – 133 с.
9. Тищенко С. П. Психологічні механізми захисту «Я» та їх врахування педагогом при спілкуванні з дітьми / С. П. Тищенко // Сучасна психологія в ціннісному вимірі : Матеріали Третіх Костюківських читань (20-22 грудня 1994р.). – В 2-х томах. – К., 1994.Т.ІІ. – С. 109–111.
10. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / Фрейд А. – М. : Педагогика, 1993. – 144 с.
11. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : [навч. посібник] / Яценко Т. С. – К. : Либідь, 1996. – 264с.
12. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання : [навч. посіб.] / Яценко Т. С. – К. : Вища шк., 2004. – 679 с.

УДК 355.133.4(477)

Мацевко Т.М., к. психол. н., с. н. с., начальник науково-дослідного відділу, Науковий центр Сухопутних військ;

Куций О.А., к. психол. н., доцент, доцент кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський ДУБЖД

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ФОРМУВАННІ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СЕРЖАНТСЬКОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті надано результати емпіричного дослідження емоційного інтелекту та стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях сержантського складу при формуванні їх лідерських якостей.

Ключові слова: емоційний інтелект, лідерські якості, стратегія поведінки у конфлікті, сержантський склад.

В статье представлены результаты эмпирического исследования эмоционального интеллекта и стратегий поведения в конфликтных ситуациях сержантского состава при формировании его лидерских качеств.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, лидерские качества, стратегия поведения в конфликте, сержантский состав.

Постановка проблеми. Забезпеченню ефективної діяльності сержантів сьогодні приділяється особлива увага на сучасному етапі розвитку Збройних Сил України. Від рівня їх підготовленості та професійності залежатиме, у кі-